

okres wpływów rzymskich, osadnictwo wczesnośredniowieczne i powstanie grodu. Daje się tu zauważyć nową wartość metodologiczną w najwyższym stopniu rozbieżną z dotychczasowymi dokonaniem wcześniejszych badaczy. Dalej wskazano na lokację i zmiany przynależności Ziemi Darłowskiej do 1317 roku. Wiele miejsca poświęcono dziejom miasta pod rządami książąt pomorskich, wskazując przy tym na niezwykle barwne postaci króla Eryka Pomorskiego, księżny Zofii i Bogusława X, które już za swego życia stały się przedmiotem folklorystycznych narracji. Wielkim echem, także w Darłowie, odbił się Trzebiatowski przewrót religijny z 13 grudnia 1534 roku dokonany przez Jana Bugenhagena przy wsparciu stanów dominium kamieńskiego, szlachty i miast pomorskich. Reformacja w zdecydowany sposób stopniowo zmieniała religijne, mentalne i gospodarcze oblicze Pomorza, co czytelnie przedstawili Autorzy pracy. Wskazano tu także na rozwój miasta w państwie Brandenbursko – Pruskim w latach 1653 – 1806, skupiając uwagę na przemianach politycznych, ustroju miasta, ożywieniu i załamaniu handlu morskiego i innych obszarach życia gospodarczego w tym rzemiosła, rolnictwa i handlu. W latach 1806 – 1939, zdaniem Badaczy, daje się obserwować czytelne zmiany ustrojowo – prawne i społeczno – gospodarcze, co miało wyraźny wpływ na gospodarkę, handel, szkolnictwo, kulturę, opiekę zdrowotną i rozwój urbanistyczny miasteczka. Wspomniano tu także o mrocznym okresie II wojny światowej, która jak się wydaje, poza końcowymi skutkami nie sprawiła tu większego wrażenia. Historyk prawa, Marek Żukowski, wskazał w końcu na dzieje Darłowa w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, dając opis dramatycznych losów miasta tuż po wkroczeniu Armii Czerwonej i skutków tego zdarzenia. Scharakteryzował także działalność pierwszych, polskich władz administracyjnych i ich bezsilność, życie społeczne i polityczne, ustrój miasta, stosunki wyznaniowe, demograficzne i narodowościowe, życie gospodarcze, a w tym gospodarkę morską. Rozdział pt. *Ku nowej przyszłości (po 1989 roku)*, wydaje się być wielce wątpliwy i niepotrzebny, bowiem z jednej strony trąci historycyzmem, z drugiej zaś za wcześnie na jakiegokolwiek w tym względzie oceny.

Omawiana książka wydaje się być ważnym akcentem i trwałą wartością w żmudnych badaniach powikłanych dziejów dawnego Księstwa Gryfitów i spadkobierców tego organizmu polityczno – administracyjnego.

Wojciech Łysiak

Joachim Krüger, *Zwischen dem Reich und Schweden. Die landesherrliche Münzprägung im Herzogtum Pommern und Schwedisch-Pommern in der frühen Neuzeit (ca.1580-1715)*, (Nordische Geschichte, hrsg. Jens E. Olsen, Bd. 3), LIT Verlag, Berlin 2006

Ostatnio na niemieckim rynku wydawniczym pojawiła się interesująca pozycja dotycząca pomorskiej numizmatyki, autorstwa Joachima Krügera, będąca jego dysertacją doktorską, napisaną na Uniwersytecie w Greifswaldzie. Jest to trzeci tom z serii Nordische Geschichte pod redakcją prof. Dr Jens'a E. Olsena. Dysertacja

została wydana przez wydawnictwo LIT Verlag Berlin 2006.

Praca powstała w oparciu o niepublikowany dotychczas materiał archiwalny, analizowany przez Autora głównie pod kątem historii monetarnej Pomorza. Autor korzystał między innymi z archiwaliów znajdujących się w Archiwum Państwowym w Szczecinie (Archiwum Książąt Szczecińskich i Archiwum Książąt Wołogoskich), Archiwum Krajowego w Greifswaldzie (Archiwum Książąt Wołogoskich, Schwedisches Archiv), Archiwum Państwowego w Sztokholmie („Pommeranica”) oraz w archiwach miejskich w Stralsundzie i Greifswaldzie. Są to zdaniem autora jedne z najbardziej wartościowych zespoły źródeł. Dane archiwalne wg J. Krügera posiadają większy ciężar gatunkowy i wartość źródłową niż monety czy skarby. Ma to tym większe znaczenie, że akta często podają dokładne dane o ramach czasowych poszczególnych zjawisk ekonomicznych czy działalności mennic, a to zwalnia w pewnym stopniu, badacza od żmudnych i nie zawsze kończących się sukcesem analiz znalezisk monetarnych. Jednocześnie jednak dane te zostały w pracy uzupełnione i skonfrontowane z wynikami badań nad materiałem numizmatycznym.

Autor skupił się w pracy na mennictwie książęcym, wnikając z dużym powodzeniem w złożoną problematykę historii pieniądza pomorskiego w tym okresie, poruszając w toku pracy również szereg aspektów problematyki polityczno - finansowej i gospodarczej Pomorza przełomu XVI i XVII wieku.

Osobne problemy, na które Autor zwrócił uwagę, to kwestie wznowienia mennictwa złotego i srebrnego na Pomorzu po długiej przerwie w początkach XVI wieku oraz zanik mennictwa szwedzkiego na skutek upadku potęgi szwedzkiej podczas Wojny Północnej, a także problematyka monet bitych w mieście Stralsund podczas oblężenia szwedzkiego.

Ramy chronologiczne dzieła, z jednej strony określa druga augsburska ordynacja mennicza z 1559 roku, natomiast z drugiej strony wprowadzenie stopy menniczej zgodnej z układem zawartym w Zinna w 1667 r. i zastosowaniem na Pomorzu Zachodnim stopy lipskiej z 1690. Ważnym momentem w pracy jest tzw. okres Kipper- und Wipper, czas chaosu monetarnego w państwach niemieckich, będący osią, wokół której obracają się działania reformatorskie mennictwa Rzeszy. To powiązanie przez Autora nowożytniej historii mennictwa pomorskiego z historią tzw. okresu Kipper- und Wipper w kontekście funkcjonowania Górnosaskiego Okręgu Menniczego jest niezwykle ciekawe, tym bardziej, że literatura dotycząca badań nad stosunkami Księstwa Pomorskiego z elektoratami Brandenburgii i Saksonii, zwłaszcza pod kątem mennictwa tych państw, jest bardzo skąpa.

Obszar terytorialny analizowany przez autora obejmuje Księstwo Pomorskie w granicach z XVI i 1. połowy XVII w. oraz terytorium szwedzkie Pomorza w granicach, jakie posiadało do 1715 roku. Ze względu na brak nowych źródeł i uprzednie opracowanie tego tematu przez Bahrfelda, J. Krüger świadomie pominął stargardzki epizod mennictwa brandenbursko - pomorskiego w 2. połowie XVII w.

Autor rozpoczął swoją pracę od naświetlenia sytuacji monetarnej Rzeszy niemieckiej w XVI wieku, czyli w okresie, w którym na nowo tworzą się okręgi mennicze mające ująć w ramy organizacyjne rozdrobnione mennictwo licznych organizmów państwowych i usprawnić obrót pieniężny. J. Krüger stara się odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie władcy Pomorza uczestniczyli w tym procesie integracyjnym i jak przebiegał on w skali księstwa. Jest to tym bardziej

interesujące, że Pomorze formalnie należało do Górnosaskiego Okręgu mennicznego, jednak ze względów gospodarczych (uczestniczyło w handlu bałtyckim) w produkcji menniczej zorientowane było w kierunku Dolnosaskiego Okręgu Mennicznego. Autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, jak pogodzone te sprzeczności.

Kolejny cel pracy to wyjaśnienie skali i charakteru współistnienia w mennictwie pomorskim wytycznych właściwych mennictwu Pomorza jako jednego z krajów Rzeszy Niemieckiej, ze wszystkimi wynikającymi stąd następstwami oraz zależności od korony szwedzkiej, której prowincją stało się Pomorze w 1642 roku.

Ostatnim problemem z jakim postanowił zmierzyć się Autor była próba odtworzenia funkcjonowania mennictwa pomorskiego po przejściu Pomorza pod władzę szwedzką i relacje tegoż z Górnosaskim Okręgiem Mennicznym.

Poboczne problemy badawcze dzieła J. Krügera zostały ujęte w trzech osobnych, dodatkowych rozdziałach i dotyczą: kwestii mennictwa szczecińskiego, jako iż część monet dotychczas uważanych za produkty tego warsztatu zostało zdaniem Autora wybitych w Wolgast lub Barth; działalności domniemanej i dotychczas słabo opisaney mennicy w Koszalinie, której Autor poprzez analizę znaków herbowych przyporządkował konkretne monety; wreszcie rozwoju cen i płac w Księstwie Wołoskim w latach 1510 - 1630.

Wiele kwestii poruszanych w omawianej pracy jest całkiem obcych polskiemu Czytelnikowi, np. rozległa problematyka reformy monetarnej Rzeszy w XVI wieku i ujednoczenia systemu mennicznego, w czym brali udział również książęta pomorscy, uczestnicząc od 1549 roku w tzw. Münztagach czy przywracając bicie tzw. guldena reńskiego. To tylko niektóre kwestie informujące czytelnika o próbach zbliżenia mennictwa księstwa do realizacji wytycznych obowiązujących w Rzeszy.

Sukcesem księstwa, na co zwraca uwagę autor, było związane z II ordynacją augsburską wyznaczenie Szczecina (mimo formalnej przynależności do Okręgu Górnosaskiego) na jedną z mennic okręgowych Dolnosaskiego Okręgu Mennicznego, o co zabiegało księstwo w 2. połowie XVI wieku. Niestety problemy gospodarcze, z jakimi borykało się Pomorze w tym czasie, stanęły na drodze do realizacji ambitnego celu, przekształcenia się w centrum mennicze tego regionu. Zmieniło się to dopiero na początku XVII wieku (1609-1612), wraz z oficjalnym przyłączeniem do Okręgu Dolnosaskiego. Wtedy też miejscowe waluty zostały uznane w ogólnych ordynacjach dla Rzeszy. Pomorze zdominowane było przez walutę bitą w standardzie sundzkim i lubeckim, jakkolwiek według Autora tzw. kippergrosze Franciszka, Uryka czy Bogusława XIV wskazują na związki mennictwa pomorskiego z Gdańskiem, Polską i Śląskiem.

Książęta pomorscy podejmowali także działania reformatorskie w okręgu, któremu przewodzili. Filip Juliusz próbował walczyć z inflacją wprowadzając w swoich nowo otwieranych mennicach system rachunkowy oparty na szelągu, odpowiedni do potrzeb gospodarczych regionu, lecz niezgodny z wytycznymi Rzeszy. System ten traktowany był na Pomorzu jako obowiązujący nawet po wcieleniu części Pomorza do Królestwa Szwedzkiego. Monety szwedzkie natomiast pojmowane były jako obce i odpowiednio represjonowane. Spotykało się to z milczącą zgodą korony szwedzkiej, która nie interesowała się zbytnio tym, co dzieje się w sferze mennictwa w prowincji pomorskiej. Chociaż Pomorze szwedzkie nie przyłączyło się formalnie do układu w Zinna, bite tu monety zaczęły z czasem odpowiadać tym standardom.

Według Autora, z uwagi na luki w archiwaliach, nie można dać jednoznacznej i pełnej odpowiedzi na postawione w pracy pytanie, dotyczące znaczenia mennictwa książęcego dla samego Pomorza oraz Górnosaskiego Okręgu Menniczego. Z uwagi na to, iż rozwój mennictwa był w dużej mierze zdeterminowany możliwościami ekonomicznymi księstwa i potencjałem finansowym samych książąt, moneta zachodniopomorska zdaniem J. Krügera miała w 2. połowie XVI w. marginalne znaczenie, nawet w ramach samego księstwa. Dostrzegamy to także dzisiaj; znaleziska pieniądza zachodniopomorskiego na terenie Pomorza nie są częste, a skarby monet należą do rzadkości. Nie jest to zaskoczeniem, jako iż emisje książęce możliwie często realizowane były w miedzi, w niektórych zaś okresach zawieszane były całkowicie. Grube monety srebrne w postaci talarów na większą skalę bite były jedynie za ostatniego księcia w 1. połowie XVII w. lub ze szczególnych okazji, podobnie jak monety złote, traktowane jako emisje raczej o prestiżowym niż ekonomicznym znaczeniu. Okres 1525-1609 jest więc według J. Krügera historią obiegu obcego srebra i lokalnej miedzi. Sytuacja zmieniła się na początku XVII wieku. Zwłaszcza z lat 1612-18 posiadamy większe bogactwo źródeł, pozwalających ponadto wnioskować o rywalizacji monety zachodniopomorskiej z brandenburską czy saksońską. Emisje monet były obfite - zwłaszcza grosze Filipa II bite były z dobrego srebra. Na dynamicznym rozwoju mennictwa pomorskiego cieniem położył się tzw. okres Kipper- und Wipper. Luki w archiwaliach dotyczących tego mennictwa są znaczne, trudno więc ocenić samo mennictwo. Jedno jest oczywiste – monety Księstwa Wołoskiego są znacznie gorsze niż bite w tym czasie w Księstwie Szczecińskim.

Autor dzieła uważa, że podobnie w okresie zależności od Szwecji posiadamy dość ograniczone możliwości interpretacyjne w kwestii wzajemnych relacji między mennictwem zachodniopomorskim, a Górnosaskim Okręgiem Mennicznym, do którego księstwo pierwotnie było zaliczone. Początkowo, po przekształceniu księstwa w prowincję szwedzką, działalność mennicy nie pokrywała nawet zapotrzebowania na pieniądź w księstwie. Mennictwo zreformowano w latach 1682-84. Powołano wtedy efektywny zarząd i zwiększono produkcję. Jednak decyzje króla Karola XI, zmiana stopy menniczej szelągów i spadek ich siły nabywczej doprowadziły do destabilizacji mennictwa. Na mennictwie szwedzko – pomorskim silnie odcisnęła się Wojna Północna (1705-09). Mennictwo zostało oparte na prywatnej inicjatywie, choć pod kontrolą państwa. Wprowadzono tzw. stopę lipską i bito pieniądź dobrej jakości, jednakże kosztem niskich zysków. Deficytowość mennictwa i niekorzystny dla Szwecji obrót działań wojennych spowodował załamanie się mennictwa w Szczecinie.

Podsumowując, praca J. Krügera jest niewątpliwie wartościową pozycją, a rozległość tematu przy jego jednoczesnym rzeczowym i kompetentnym opracowaniu sprawia, iż w znaczący sposób wypełnia lukę w tej dziedzinie. Szczególnie godna uwagi jest ze względu na skrupulatne wykorzystanie bardzo interesujących, a dotychczas praktycznie nieznanych źródeł. Jest to wyraźnie widoczne w różnorodnych materiałach dodatkowych zamieszczonych w pracy. Potężny aparat naukowy w postaci przypisów odsyłających do konkretnych pozycji bibliograficznych lub archiwaliów, pozwala Czytelnikowi pogłębić posiadaną wiedzę lub po prostu odnieść się do stanowiska Autora. Takie kompleksowe opracowania nie pojawiają się często, a te dotyczące tematyki pomorskiej są już zupełną rzadkością.

Pracę uzupełniają wykresy i liczne ujęcia tabelaryczne. Pewnym mankamentem dzieła J. Krügera jest zbyt mała liczba i jakość ilustracji.

Mieszko Pawłowski

Wolfgang Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Greifswald und Umgebung. Von den Anfängen bis zum Holocaust*, Scheunen-Verlag, Kückenshagen 1999, ss. 118, liczne ilustracje

W świadomości historycznej Polaków zagłada Żydów w okresie II wojny światowej pozostaje przede wszystkim częścią tragicznej historii wschodniej Europy Środkowej, dziejącej się głównie na terytorium byłej II Rzeczypospolitej i byłego ZSRR. Natomiast likwidacja wspólnot żydowskich, mieszkających w Niemczech hitlerowskich, nie tylko nie jest bliżej Polakom znana, ale nawet nie wchodzi w skład elementów, tworzących dla nich podstawowe zjawiska wewnętrzne w państwie hitlerowskim. Przyczyny tego stanu rzeczy są złożone i ich omówienie wykracza poza ramy tej recenzji. Już w okresie po przejęciu władzy przez Adolfa Hitlera los Żydów niewiele obchodził tak polskie czynniki oficjalne, jak polską opinię publiczną i obojętność odnosiła się także do Żydów-obywateli II RP, mieszkających w Niemczech. Wprawdzie Żydzi zachodniopomorscy stanowili, w porównaniu do skupisk swoich rodaków w niektórych innych częściach Prus/Niemiec, wspólnotę raczej niewielką liczebnie, stanowili przecież część społeczeństwa niemieckojęzycznego tej części kraju. Także polskie pomorzoznawstwo odniosło się do dziejów Żydów w XIX i XX w., jako mniejszości na obszarze pruskiej prowincji Pomorze, bardzo późno¹, tym bardziej deficyty badawcze powinniśmy nadrabiać także sięganiem do dorobku sąsiedniej Landesgeschichte, która również traktowała problematykę żydowską jako raczej podrzędny cel badawczy. Wagę podjętej problematyki należy rozpatrywać przez pryzmat tendencji, dominujących w konserwatywno-ojczyźnianym, niepozbawionym naturalnie poważnych walorów badawczych, nurcie pomorskiej Landeskunde, czego wyrazem była np. zawartość „Baltische Studien” do II połowy lat 90. czy kompendium historii Meklemburgii i Pomorza Zachodniego, ta ostatnia część pióra R. Schmidta². Nie lepiej wygląda rzecz w całej gamie rozmaitych monografii miejscowości i zamków³. Należy podkreślić, że zasługa podjęcia problematyki dziejów Żydów w niemieckiej prowincji Pomorze w tej historiografii jest zasługą krytycznego, politycznie bliskiego niemieckiej lewicy i centrum nurtu Landesgeschichte. Jest jej nurtem stosunkowo młodym.

¹ J. Plucinski, *Ludność żydowska na Pomorzu Zachodnim w latach 1946-1949*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. III, 1969 s. 51-66; B. Frankiewicz, *Losy ludności żydowskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1933-1940*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 1987, s. 71-83; J. Lindmajer, *Z dziejów społeczności żydowskiej na przykładzie Sławna, XVIII- pocz. XX wieku*, „Dorzecze”, nr 6, s. 4-15. Pewne podsumowanie badań w: K. Kozłowski, J. Mieczkowski, (red.), *Żydzi szczecińscy. Tradycja i współczesność*, Szczecin 2004.

² *Handbuch der historischen Stätten Deutschland*, hrsg. H. bei der Wieden, R. Schmidt, Stuttgart 1996; J. Hintz, *Pommern Wegweiser durch mein unvergessenes Land*, Mannheim 1988.

³ E. Braus, *Karlsburg. Von der Vergangenheit des Ortes und der Gemeinde bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, Wolgast 2000.